



ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

Egy paraszti „önéletrajz” a szocializmusból

István Jánosné – önmeghatározása alapján népdalénekes, idős nótafa – hetvenöt évesen kezdett hozzá rendhagyó önéletrajza megírásához. Rendhagyó, de nem élete elképesztő fordulatossága folytán, hanem azért, mert az életpálya eseményeit erőteljesen szelektálva, egy rengeteg fehér foltot tartalmazó, mozaikos életút kerekedik csak ki elbeszéléséből, melyben leginkább a propagandisztikus elemekkel sűrűn átszótt, életszemléletének és életmódjának szocialista vonásait megvilágító leírások válnak hangsúlyossá.¹

A szerző Borsod megyében, Sajószögeden született hat holdas kisparaszti család gyermekeként 1900-ban. Testvérei számáról nem tudni biztosat, kezdetben csak két lánytestvérét nevezi meg, akik summás munkára jártak, és öccsét említi, majd írása vége felé egy Amerikába kivándorolt bátyról is tájékoztat. Az önéletrajz írója tizenkét évesen már napszámba járt, tizenöt évesen – édesapja halála után – ráhárult földjük szántása, vetése is. 1919-ben férjhez ment egy utcabeli fiatalemberhez, aki nevét Stefánról 1935-ben magyarosította Istvánra. Két fiuk született, közülük a fiatalabb első osztályos korában meghalt. Fiatal házasként, rendőr férje szolgálati helyeinek megfelelően előbb Debrecenben, majd 1932-től Budapesten éltek évtizedekig. Férje szolgálati körzete az akkori Ferenc József-híd pesti oldalán terült el, otthonuk a közeli Tűzoltó utcában volt. Férje rendőri fizetését István Jánosné varrással egészítette ki: egy vásári árusnak varrt férfiingeket húsz fillérért, fia pedig már gimnazistaként előteremtette magának a zsebpénzt iskolatársai korrepetálásával. Bár öccse orvosi tanulmányai idején hat évig együtt élt a családdal Pesten, anyagi helyzetüket nem tekinthetjük rossznak, mert mint némi keserűséggel vegyes büszkeséggel írta, fia nem kapott ösztöndíjat a tanulmányaihoz rendőr apja fizetése miatt. Az anyagi függetlenség benyomását erősítette ama megjegyzésével is, miszerint fia a műszaki egyetemi felvételikor „fel volt úgy öltözve”, mint az ugyanakkor vizsgázó báró, képviselő vagy gyáros fiai. Kapcsolata férjével viszont rögtön Pestre kerülésükkor megromlott, mert az viszonyt kezdett egy tizenöt éves lánnyal. A csábító fiatal lányt – némileg igazodva a faluról felkerült lányok erkölcsstelenségével kapcsolatos korabeli sztereotípiákhoz² – igazi romlott nőként ábrázolja, olyanként aki tizenöt évesen már terhes, és aki a férjével való megismerkedése után is fenntartja kapcsolatát korábbi udvarlójával, gyermekét pedig titokban megszülvé falun helyezi el, majd tettelegességgel fajuló vitákban próbálja „meggyőzni” István Jánosnéét arról,

¹ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*. Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár 3339. István Jánosné: *Önéletrajz*. Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár 3554/4–5.

² A nagyvárosba bevándorló falusi lányokat sújtó sztereotípiákkal kapcsolatban lásd Gyáni Gábor: *A cselédkép változatai a századelő diskurzusában*. In: Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen, 1997. 227–234. és Tóth Eszter Zsófia: *„Puszi Kádár Jánosnak.” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest, 2007. 28–29.

hogy beleegyezzen a válásba. István Jánosné, mint írja, tudomásul vette, hogy „a családi élet meg szakadt közöttünk”, mégsem volt hajlandó elválni hosszú évekig, egészen 1955-ig. Ekkor már megnősült fia családjával élt, s hosszú kórházi kezelése után a Kézműipari Vállalat bedolgozójaként vállalt munkát. Végül 1959-ben elvált asszonyként tért vissza szülőfalujába, ahol házhelyet kapott, rokoni segítséggel házat épített, s belépett a téeszbe. Fiát úgy ábrázolja, mint aki sikeres karriert futott be, hiszen az 1970-es években a Külkereskedelmi Minisztérium alkalmazottjaként számtalan külföldi kiküldetésen vett részt mint mérnök. István Jánosné életének vége felé egyedülálló nyugdíjasként gondozták a sajtószövedői, leninvárosi, majd miskolci öregek napközi otthonában.

Mivel István Jánosné egyaránt megtapasztalta a falusi és a városi életet is, nem tekinthető egyértelműen sem a paraszti, sem a városi életforma képviselőjének. A paraszti önéletírás bizonyos műfaji, tartalmi sajátosságainak megtartása a tradicionális paraszti kultúrához köti a szerzőt, ugyanakkor idős kora újszerű élményei (téeszkirándulásai, gyógyfürdőzése), azok értékelése részben elkülönítik falusi kortársai életfelfogásától. Munkáján keresztül lehetőség nyílik a falu–város, illetve a háború előtti és a szocialista rendszer keretei közötti életformaváltás bizonyos aspektusainak feltárására.

Az alkotás folyamata

A paraszti írásbeliség 19. századi kibontakozása során a legelterjedtebb írásművek a „krónikák” és a „számadáskönyvek” voltak. Az előbbiben együttesen fejtették ki az egyéni-családi és a faluközösségi életre vonatkozó jelenségeket, az utóbbi elsősorban a gazdálkodással kapcsolatos feljegyzéseket tartalmazta. Az első világháború hatására tömeges méretekkel öltött a paraszti íráskedv, rendszeres levelezés indult a katonák és hozzátartozóik között, sokan naplókban rögzítették frontélményeiket, egyre többen ragadtak tollat élettörténetük megírásához, „ráébredve saját fontosságuk tudatára”.³

Az elsősorban idős férfiak, majd egyre gyarapodó számban nők megírta önéletírások műfaji jellemzőinek összegzését már elvégezték a folklorisztikai vizsgálatok.⁴ Megállapításaik egy része nyilván nem csak a paraszti önéletírásokra lehet igaz, de ilyen összeállításban mégis a műfaj sajátosan elkülönülő változatát adják. A hétköznapi élet sorsfordulói – leginkább az életkor változása – alapján epizódokba, majd ciklusokba rendezett szövegek a személyes élmények mellett a másokkal megélt igaz történeteknek is helyet adnak. Az írás indítékai igen változatosak lehetnek, az idegenek érdeklődése mellett lehetséges ok a példaadás, a panasz vagy az úgynevezett spontán módon megszületett önéletírásoknál a lelki kényszer, az önigazolás szükségessége készíthette írásra a szerzőt. Tartalmukra nézve jellemző vonás, hogy a férfiak szívesen írnak a katonaságról vagy a háborús élményeikről, a nőknél pedig inkább az érzelmi élet áll a középpontban. Az önéletrajzok szerzőit elsősorban a régmúlt és a múlt foglalkoztatja, a jelennek kevés figyelmet szentelnek. A paraszti önéletírások nyelve alapvetően az élőbeszéd sajátosságaihoz igazodik, a központozás nélküli mondatok felolvasva nyerik el igazán hangsúlyaikat. A folklorisztikai, irodalmi kutatások eldöntetlen kérdése, hogy vajon művészi alkotásnak tekinthetők-e a népi önéletírások. Szávai János olyan „naiv mestereknek” tekinti szerzőiket, akiknek írásai elsősorban dokumen-

³ Mohay Tamás: *Egyének és életutak*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000. 765–766.

⁴ Küllös Imola: *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz*. In: Vargyas Lajos (szerk.): Magyar Néprajz V. Népköltészet. Budapest, 1988. 251–256.; Manga János: *Utószó*. In: Hoppál Mihály – Küllös Imola – Manga János (szerk.): „Emlékiül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer ...” Önéletírások. Budapest, 1974. 395–400.

tum értékűek, de az összegzés, a távlatok és a koncepció hiánya miatt „az irodalmon innen maradnak”.⁵

István Jánosné alkotása egyértelműen ez utóbbi kategóriába sorolható, gyakorlatlan elbeszélőként fog hozzá írásához 1975 karácsonyán, befejezésének pontos időpontja nem állapítható meg, az utolsó bejegyzett dátum 1978 májusa. Összesen öt füzetbe vezette írását, egy A4-es méretű vonalas spirál-, valamint négy A5-ös méretű vonalas füzetbe. Az első füzetnek az *Önéletrajzi napló*⁶, a többi füzetnek az *Önéletrajz*⁷ címet adta, nyitó mondatában mégis naplónak nevezi írását. Műfajilag valóban nehezen behatárolható művel van dolgunk, hiszen élettörténete mellett, abba beékelve az írás időpontjához közeli eseményekről, a jelenről is megemlékeznek.⁸

Írása a paraszti önéletrajzok zöméhez hasonlóan egy külső személy ösztönzésére, esetében Lajos Árpád néprajzkutató felkérésére született, amit rögtön a kezdő mondatban megvall: „A kórházban írom le ezt a naplót Lajos Árpád nótagyűjtő kérésére.” A későbbiekben is szükségesnek tartja ennek tudatosítását: „Lajos Árpád arra kért, hogy mindig írja le a napi megtörtént eseteket”, később így fogalmaz „arra kért, hogy írja le amit érdekesnek tart vagyis tanulságos”.⁹ Az életrajzíró parasztok, miként István Jánosné is, a paraszti létező korábban idegen lépésre szánták el magukat: nyilvános és tudatos számvetést készítettek, amire korábban nem volt példa sem a krónikáíróknál, sem a levél- vagy naplóíróknál.¹⁰ Küllös Imola húsz női önéletírás vizsgálata kapcsán vonta le azt a következtetést, miszerint elsősorban a nők nem tudnak mit kezdeni meghosszabbodott életidejükkel: „szinte szégyenlik, hogy még élnek, noha dolgozni már nem képesek, s eltartásra szorulnak. Az írás vagy egyéb »közszereplés« (pl. a néprajzi adatközlés) visszaadja önbecsülésüket, s kicsit megnöveli »értéküket« szűkebb környezetük szemében.”¹¹ István Jánosné többször szerepelt a rádió népzenei műsoraiban, melyről nem egyszer vall büszkén („Én, a falusi mezítlábos kisgyerek a rádióba énekelek”)¹², a falu közössége részéről is többnyire elismerést tapasztal, a falusi átlagból minden bizonnyal világlátásával is kitűnik.¹³ Ezek az érdemei mégsem tűnnek számára elég érvnek önéletírása elkészítéséhez, talán ezért is hangsúlyozza többször a felhatalmazásként értékelt felkérést.

A néprajzkutató érdeklődése kezdetben minden bizonnyal a közösségből ötszáz darabos nótarepertoárja révén kiemelkedő egyén felé irányult – ennek árulkodó jele, hogy a kutatót István Jánosné a muzeológus megjelölés mellett nótagyűjtőnek is nevezi –, a kapcsolatot idővel a készséges „adatközlő” írásra serkentésével folytatódott. A korszakban egyálta-

⁵ Szávai János: *Az önéletírás*. Budapest, 1978. 207–215.

⁶ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*. Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár, 3339.

⁷ István Jánosné: *Önéletrajz*. Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár, 3554/1–4.

⁸ Naplószerű bejegyzései az élettörténeti narratívát időnként megszakító összegzések az elmúlt hónapok számára fontos eseményeiről.

⁹ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 1. és István: *Önéletrajz* 1. füzet 39. és 3. füzet 11. (István Jánosné nem látta el oldalszámokkal a füzetek lapjait, ezért azokat utólag, a könnyebb kezelhetőség érdekében beszámoltam.)

¹⁰ Mohay: *Egyének és életutak*, 767.

¹¹ Küllös Imola: *A női önéletrajzok folklórszertikai vizsgálatának néhány tanulsága*. In: Balázs Géza (szerk.): *Folklórszertika 2000-ben. Folklór – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. I. Budapest, 2000. 158–159.

¹² István Jánosné: *Önéletrajz* 1. füzet 35.

¹³ Sajószöged frissen megjelent helytörténeti monográfiájában a falu 20. századi életében jelentős szerepet játszó, „híres” személyek (például különböző mesteremberek) között nem szerepelt István Jánosné. Okváth Imre: *Sajószöged krónikája*. Sajószöged, 2007.

lán nem volt ritka az efféle önéletírásra buzdító felkérés, felhívás, hiszen az önkéntes néprajzi gyűjtések, a honismereti mozgalom és a számos fővárosi, valamint vidéki múzeum pályázati felhívása sok paraszt vagy munkás önéletírás megszületésének vált apropójává. Az írást gyűjtési útmutatók, kérdőívek kibocsátásával kívánták elősegíteni.¹⁴ Különösen a nyomtatásban megjelent önéletírások viselték magukon a szerkesztők kézjegyét, hiszen nyelvi, stiláris és szerkezeti módosításon, „javításon” estek át. Dömötör Bea egyfajta hatalmi pozíció megnyilvánulásaként értelmezi a kutatók által rendszeresen alkalmazott, a kiadott önéletírások elő-, utószavaiban feltárt szerkesztői elvek létezését, melyben egyfelől felvállalják a leghitelesebb értelmező szerepét, másfelől viszont tagadják, hogy a szövegek tudatos poétikai, szerkesztési eljárások eredményei: „... fontos tisztában lenni azzal, mennyire természetes és emiatt észrevétlen az a hatalmi viszony, mely a népi önéletírások és az azokat a leginkább magáénak valló tudomány, a néprajz között fennállt, és sok tekintetben fennáll ma is.”¹⁵

Kevésbé egyértelműen, de a kiadatlan önéletírások is magukon viselik a néprajzkutató kézjegyét. Lajos Árpád, a tanult, művelt kutató véleménye, útmutatása István Jánosné számára is követendő mintaként, mérceként szolgált. Lajos Árpád halálakor szomorúsága mellett bizonytalanságait is megfogalmazza írásával kapcsolatban, melyre jóváhagyást várna a kutatótól: „... október 10-én vártam, hogy eljön hozzám, nótákat fel venni és a naplót megnézni, hogy miket írjak, de már nem jöhetett el.”¹⁶ Írását a kutató halála után is folytatja, de nem bízik magában eléggé, az elvárt szabályoknak mindenképpen szeretne megfelelni, olyannyira, hogy levelet ír a megyei múzeum egy másik muzeológusának (egyben megköszönve benne az írásáért kapott összeget is): „István Jánosné idős nótafa, megkaptam a 200 forintot hálásan köszönöm, életemben talán ennek örültem a legjobban hogy el olvasák az én írásom. Az öreg beteg kezemmel és fejemmel még most is ember értékes tudok leni, már megdtem [megkezdttem? – I. Á. L.] az írást de nagyon szépen kérem írja meg egy levélbe hogy írjak e még? És jól tudom e kifejezni magam? mert én örömmel írok, de csak az igazat írom meg úgy a múltból, mint a jelenből írok.” Ugyanebben a hónapban, miskolci kórházi kezelésének ideje alatt személyesen is felkeresi a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Herman Ottó Múzeumot, hogy engedélyt kérjen tematikai újítására: „... elmentem a Múzeumba megkeresni a V. Gy.-t, és meg köszönöm a 300 forintot amit az írásomért küldöt, de nem találtam meg mert vidéken volt, de beszéltem egy munkatársával, kérdeztem hogy valásról írhatok?, igen írjon nyugodtan, így most már a valásról fogok írni.”¹⁷ A néprajzi gyűjtés hatása kevésbé direkt formában is megmutatkozik a szövegben, hiszen különösen a lakodalmakról hosszasan, aprólékosan ír, lakodalmos verseket közöl, mintha újra

¹⁴ A Honismeret folyóiratban közölt gyűjtési útmutató a paraszt önéletrajz legfontosabb elméleti és technikai követelményei között említi meg például a következőket: a paraszt önéletrajz legyen emberközpontú; legyen történeti és néprajzi hitelű; szépitgetéstől mentes, őszinte írás legyen; tárgyilagosan érzelemgazdag, de nem érzélgős; egyént, karaktert kell formálnia, de a családban, a társadalomban elhelyezve; a leírások legyenek olyan pontosak és részletezők, hogy a tárgyban járatlan olvasó is megértse; legyen jól olvashatóan leírva; a szöveget igyekezzenek írásjelekkel: vesszőkkel, pontokkal, felkiáltójelekkel, kérdőjelekkel stb. könnyen érthető mondatokra elkülöníteni; az életrajz értékét fokozza, ha saját rajzokkal megmagyaráz egy-egy eszközt, épületet, családi ünnepet, családfát stb.; korabeli fényképpel vagy mai fotókkal is illusztrálhatja. Szentí Tibor: *Szemponok a paraszt önéletrajz írásához*. Honismeret, 8. évf. (1979) 4. sz. 64.

¹⁵ Dömötör Bea: *A rögzíthetetlen elbeszélői és olvasói pozíció. Népi önéletírások elemzése*. Tabula, 10. évf. (2007) 4. sz. 76–77.

¹⁶ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 29.

¹⁷ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 12.

adatközlést folytatna, sőt kórházi tartózkodása alatt egy cserépváraljai asszonytól a feljükk szokásos lakodalmak iránt érdeklődik, végül már a kutatói elemzés lehetőségét is szem előtt tartva így folytatja: „Még egy lagzit leírok 1913-ból összehasonlításért.”¹⁸

Az önkifejezés e formáját korábban nem gyakorló személyként az írás folyamata közben szembesült azzal, hogy milyen nehéz összefoglalni egy élet történetét. A kézenfekvő kronológiai rendet, talán mert egyszerre akart naplót és önéletrajzot is írni, nem sikerült megtartania. A lineáris elbeszélő ív megbicsaklik, koncepció hiányában nem csupán tördeltté, ciklusossá, hanem részben ciklikussá válik a szöveg. Életének bizonyos epizódjai, melyek személyes sorsához kapcsolódnak (például öccse és fia felnevelése, taníttatásuk; megcsalátása, majd válása fájdalmas története) többször is előkerülnek a szöveg folyamán, néha egyszerű ismétlésként, néha újabb részleteket árulva el az adott témáról. A múlttal való szembenézés s egyben a kitárolkozás folyamata közben egyre mélyebb betekintést enged élete bizonyos eseményeibe, mintha írás közben barátkozna meg azzal a gondolattal, hogy őszintén vall életéről. A személyes sorsához szorosan nem kötődő, mások igaz történeteként tálalt események életismerete, -tapasztalata részeként, tanulságként leszűrve jelennek meg. A változatos tematika – családja és faluja krónikájával indít, majd fia életútjával folytatja, de kitér kirándulásaira, kórházi kezeléseire, férjével Pesten megromlott viszonyára, a háború borzalmaira, vallásos élményeire – néha azt az érzést kelti az olvasóban, hogy mindegy miről ír, csak teljenek a füzetek. Olykor címmel látja el az egyes epizódokat (például Krónika, Kirándulások!, A Putnoki tudósasszony, Égi üzenet és jelenés), utólagos javításokat végez (szavak betoldása, áthúzása), fontosnak vélt gondolatait bizonyos mondatok aláhúzásával, ismétlésével, költői kérdések szövegbe építésével nyomatékosítja. Úgy tűnik, időközben megjött a kedve, önbizalma az íráshoz, hiszen emlékverset és novellát is írt életéről, sőt olvasói levélben szólott hozzá egy újságcikkhez.

„Hát ijen a Szocializmus?”¹⁹

István Jánosné önéletírása a néprajzkutatói mellett egy másik elvárásnak, a szocialista nyilvánosságnak is maradéktalanul meg szeretne felelni. Ehhez még közvetlen útmutatásokra sincs szüksége, hiszen a médiából (elsősorban a rádióból, újságból, olykor pedig kórházi tartózkodása alatt a tévéből) kiforrott képet alkothatott magának a szocializmusról, annak elvárásairól. Szövegében visszatérően megemlíti a szocializmus számára pozitívnak tekintett vívmányait, melyek által jobbá vált az élet a háború előttihez képest. Nyelvi kifejezőkészsége, írói eszköztára a szöveg egészében szegényességet, naiv egyszerűséget mutat, szóhasználata, stílári és retorikai megnyilvánulásai esetlegesek, ám a szocialista korszakkal kapcsolatban nagyon is tudatosá, szándékosá válik alkalmazásuk (például a „Hát ijen a Szocializmus?” költői kérdést többször is a szövegbe építi mondanivalója hangsúlyozására). Az önéletírások művészi, irodalmi értékét szem előtt tartó kritikák már a szocialista korszakban is negatívan értékelték a publicisztikai közhelyek, propagandaízü szólalmok túlzott használatát.²⁰ Veres Péter a parasztasszony-írók műveivel kapcsolatban kritikái észre-

¹⁸ István Jánosné: *Önéletrajz*, 2. füzet 14.

¹⁹ István Jánosné idézeteiben a dőlt betűvel szedett részek az eredeti szövegben aláhúzással voltak jelölve.

²⁰ A Szabad Föld felszabadulási pályázatára beküldött önéletrajzok között szerepeltek a következő befejezések: „Minden, amit leírtam, megtörtént. Semmit sem tettem hozzá. Örökké éljen és virágozzon szocialista hazánk! Dicsőség és hála annak a népnek, aki felszabadította hazánkat a fasiszta uralom alól. Tisztelet a kormánynak és társadalmunknak, hogy számunkra is megteremtette a jobb, szebb élet feltételeit és lehetőségét.” vagy: „Községünk lakóinak magatartását Kádár János

vételként említette a következőt: „azok a gyengébb részei, ahol akár »irodalmi«, akár politikai beszüremkedést érzünk. Akár tanácsadóktól kapták ezeket az információkat, akár az olvasmányaikból szívták fel, mindenképpen ártanak az életdokumentumok hitelességének, még forradalomtörténeti szempontból is”.²¹ A rendszerváltással bekövetkezett szemléletváltás nyomán a felesleges sallangokkal megtűzdelt szövegek még inkább elveszítették értéküket a mai olvasó szemében. Felmerül a kérdés – azon túl, hogy az alkotók így próbáltak megfelelni a hivatalos közbeszédnek –, vajon elárulhatnak-e valamit ezek az önéletírások szerzőjük szocializmushoz való viszonyáról, szocializmusról kialakított képéről.

Az olyan stilisztikai eszközzé lényegült ténymegállapításokhoz, mint a „megváltozott körülöttünk minden és csodálatos körülöttünk minden” vagy a „mostani boldog világ” szocializmussal való azonosítása (melyek István Jánosné szövegében rendszeresen felbukkannak), nehéznek tűnik bármilyen értelmezést hozzáfűzni. István Jánosné idős nyugdíjasként a „szocialista ember” életét csak korlátozott terepen képes megvalósítani, hiszen már sem a politika, sem a munka világában nem járatos. Így a szocialista élettel kapcsolatos példái elsősorban az életmód megváltozásával állnak összefüggésben. A megemlített történetek, megjegyzések arról árulkodnak, hogy mit tekintett ő az új rendhez köthetőnek, a bemutatott jelenségek a kiválasztás által további hangsúlyt kapnak. Emlékverse, mely a háború előtti és utáni világ következetes, mondhatni, sablonos szembeállítására épül, már felvillant valamit a számára lényeges elemekből, a megváltozott életmódból.

*„1900 Jajj de régen volt, bene ifjúságom és a boldog gyerekkor
Hiányosságokkal, és nélkülözésekkel,
Szakadt ruhácskával, lábam meztelenségével,
Este lábmosáskor súgtam anyám fülébe
Én még éhes vagyok, egy kicsi kenyére,
Anyám mondotta, csitt kedvesem a kenyérke már alszik
Reggel ha felébrecz, nagyot fogol kapni
Jajj de sokat sírtunk, a háborúk miatt.
Sok hős anyák, árvák, a hősök elvesztése miatt.
Az elsőháború 1908 a Boszniai volt.
A második 1914 a világ háború volt,
A harmadik 1942 nem jó rá gondolni.
Az utolsó, retenetes még megemlíteni.
De aki túlélte jobb napokra viradt.
Van munkája kenyere, boldogan ihat.
De csak anyit ihat, hogy Autóját vezethese.
Mert vigyázni kel, mindnyájunk egészségére,
Eltűnt a világból a nádfedeles ház,
Kastélyba lakunk, ojan minta mesebeli kacsalábon forgó ház.”²²*

szavaival lehet jellemezni: Aki nincs ellenünk, velünk van. Ebben megnyugodhat kormányzatunk. Velük vagyunk. Dolgozunk, építjük Jövőnket, vele országunkat.” Bajor Nagy Ernő (szerk.): *Életünk – történelem*. Budapest, 1978. 488., 505. Küllös Imola az önéletírásokkal kapcsolatban kiemeli, hogy a belső késztetésű szövegekből – szemben a pályázatokra küldött kéziratokkal – hiányzik az aktuálpolitikai szándékosság. Küllös: *A női önéletrajzok folklorisztikai vizsgálatának néhány tanulsága*, 149.

²¹ Veres Pétert idézi: Hoppál Mihály – Küllös Imola: *Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség*. Ethnographia, 83. évf. (1972). 2–3. sz. 289–290.

²² Emlékverse a megyei múzeum muzeológusának írt levelének hátoldalán szerepelt.

István Jánosné az új rendszer egyik leglényegesebb elemének fogyasztási lehetőségeinek megváltozását, bővülését tartja, mely összhangban áll a korszak hivatalos beszédmódjával, amely a pártot és az államot mint a magasabb életszínvonal biztosítóját mutatja be.²³ A modern fogyasztási szokások, a városi minták átvétele az 1970-es évektől gyorsult fel a falvakban, melynek nyomán a gazdagság és a jómód tartalmának megítélése is megváltozott: „föld – állat – ház szerzésével szemben a ház, a kényelmi cikkek és a járművek szerzése, továbbá a szórakozás vált fő céllá”.²⁴

István Jánosné önéletírásában alapvető élményként vonul végig az élelmezés problémája: a gyermeki hiánytól a felnőttkori szűkösségen át egyenes út vezet az öregkori bőséig. Ennek megfelelően sokat és részletesen ír a táplálkozásról, leginkább mennyiségi felsorolását adva az ételeknek, ami különösen az inséges háborús esztendőkkal és a jegyrendszerrel áll éles kontrasztban (például egy dunántúli sváb faluban, Látrányban átvészelt háborús időszak végén megrakott batyuval tért vissza Budapestre, melynek tartalma „egy nagy kenyér egy kalács egy mákos és egy diós pejdli egy 5 kilós sonka 4 méter kolbász egy darab szalona két zacskó szárított tészta, egy zacskó szárított gomba, cukor és só”²⁵). Élete egyik fénypontjaként, eltúlzott örömmel ábrázolja fia esetét, aki a csepeli gyár mérnökeként három munkatársával együtt látogatott el egy a gyár által patronált dunántúli téesz modern sertéstelepére. A telepről kéz alatt kaptak két darab nyolevan kilós süldőt, majd autójukban „az egyiket a szerszám alá téve a másikat, az ülés alá elrejtve áthozták minden vizsgálás nélkül. Azt az örömet leírni nem tudom, mindenkinek vagyis egy fél südő aba retenetes hejzetbe, miben öröm volt”.²⁶ A „boldog” jelen felé közelítve, a faluban a téesz és a tanács által szervezett öregek- és nőnap vacsorán, valamint a téesz-kirándulásokon még az önellátás terhe alól is mentesülve érzi meg igazán a szocializmus mindennapi életre gyakorolt jótékony hatását: „Győrbe ebédeltünk, három fogásos ebéd még egy szelet torta és négy személyes asztalra 1 liter fehér és 1 liter vörösbor hát ijén a *Szocializmus?*”²⁷ Sopronban „két szelet rántot hús rizsel és savanyú káposzta, és a két üvegbor” várja vacsorára, majd az úti élményektől elvarázsolva foglalja össze tapasztalatait: „hogyan változott a világ, amikor én még gyerekkoromban, este lábmosáskor kértem édes anyám én még ojan éhes vagyok egy kis kenyérem...Mostan meg én is megyek a fényes vendéglőkbe mulatni ebédelni vacsorázni, és húzák a fülemben a szépnótákat hát ijén a *Szocializmus?*”²⁸

A táplálkozás mellett kiemelt helyet foglalnak el az útleírások is, hisz a szerző részletes beszámolót közöl több napos termelőszövetkezeti kirándulásairól, melyek Esztergom és Sopron környékére vezettek. Boldogkőváraljai üdüléséről, hajdúnánási gyógyfürdőzéséről²⁹, sőt fia külföldi (holland, amerikai, orosz, kínai, afrikai, finn, olasz, svájci, görög és indiai) úti élményeiről is megpróbál képet adni az olvasónak.³⁰ A turizmus, amit a látványos-

²³ A fogyasztás szocializmus kori jelentőségéről a munkásnők életút-elbeszélésében lásd Tóth: „*Puszi Kádár Jánosnak*”, 110–128.

²⁴ Sárkány Mihály idézetének forrása: Jávorka Kata – Molnár Mária – Szabó Pirooska – Sárkány Mihály: *A falusi társadalom a szocializmus időszakában*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000. 128.

²⁵ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 22.

²⁶ István Jánosné: *Önéletrajz*, 2. füzet 25.

²⁷ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 4.

²⁸ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 6.

²⁹ Novellájában megemlítette, hogy a mezőkövesdi gyógyfürdőbe kétszer is elvitték a patronáló brigádtagok.

³⁰ Fia mérnöki munkája miatt utazhatott sokat külföldre.

ságok megtekintéseként is értelmezhetünk, jóval korlátozottabb formában ugyan, de nem volt ismeretlen felmenői körében sem: „Még volt egy emlékezetes év ha jól emlékszem 1867 amikor elindult az első vonat, a nagyapám felrakta az összes gyerekeket a szekér aljába szalmával megtömte hogy ne rázza a gyerekeket, és el vitte Zsolczára meg nézni a vak lovat, ez az év a legemlékezetesebb a nagyszülők életébe.”³¹ Ennek fényében nem kis megütközéssel, az elmaradottság jelképeként említette egyik unokatestvérét, aki bár nyolcvan évet élt, ez idő alatt nem látott vonatot. Az utazási eszközök bővölete saját életében is folytatódott, amikor Debrecenben az 1920-as évek végén fiával megnézték a város első, ejtőernyős úrrással összekötött repülő bemutatóját. Az utazási eszközök használatuként a villamosutazásaival és egy vonatúttal kapcsolatos élményeit is szükségesnek tartotta feljegyezni, sőt a tévész-kirándulások fásasztó buszozásairól és a „Panorámás búsz”-ról is megemlékezik: „... ilyen szép búszon csak szerelmeseinknek jó utazni mert nagyon szorosan ültünk.”³²

Utazásai, üdülései közül a legalaposabb kifejtést a tévész-kirándulások kapták. A szűkszavú néprajzi szakirodalom szerint a tévész-kirándulások elterjedése az 1970-es évekre tehető, az utak előbb a fővárosba, majd az ország tőlük távol eső nevezetes helyszíneire vezettek.³³ A nagyüzemek (gyárak, téeszek) kötelező, közművelődési feladatként kapták egyebek mellett az országjáró kirándulások, üzemlátogatások megszervezését. A sajtószövedei tévész kezdetben nem jeleskedett e kirándulások megszervezésében, ám a Járási Tanács Mezőgazdasági és Művelődési Osztályától kapott körlevél nyomán 1971-től rendszeresebbé váltak a bel- és külföldi buszos utazások.³⁴ Időnként nyugdíjasok, mint István Jánosné is vállalkoztak a két- vagy háromnapos, idegenvezetővel kísért útra. Úti beszámolójában a már említett vendéglőkön kívül a turisztaszálló szokatlan, eddig nem tapasztalt sajtóságairól, a megtanulandó viselkedési formákról is megemlékezik, mint például a hat férőhelyes, emeletes ágyakkal berendezett szobáról (melynek emeleti ágyára a szobába utolsóként érkező „hangosszavú vén asszony” sehogy sem akart felfeküdni), illetve a szoba elhagyásának mikéntjéről („reggel 8 órára az ágyneműt összekelet hajtogatni szépen és leszámolni”).³⁵ Az idegenvezetővel megtekintett látványosságok közül a fertődi, nagyeceni kastélyok, egy szovjet hősi emlékmű, az esztergomi bazilika, Máriabesnyő és a pannonhalmi apátság véssődött be emlékezetébe. Az idegenvezető által valószínűleg látványosságként, érdekességként (kulturális, építészeti emlékként) reprezentált templomok és a búcsújáróhely egészen máshogy értelmeződtek István Jánosné szemében. Az idős korában is templomba járó asz-

³¹ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 14.

³² István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 4.

³³ Szuhay Péter: *A magyar parasztság életmódjának változása 1945-től napjainkig*. Herman Ottó Múzeum Évkönyv, 32. évf. (1994) 362.

³⁴ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rónai Sándor Művelődési Központ által 1971-ben a termelőszövetkezetek kulturális tevékenységével kapcsolatban készített felmérésből kiderült, hogy a sajtószövedei tévész 1970-ben semmilyen kirándulást nem szervezett. A Mezőcsáti Járási Tanács VB. Mezőgazdasági és Művelődésügyi osztályának körlevele nyomán már az év augusztusában két negyvennégy férőhelyes buszt rendeltek a Volán Utazási Irodától egynapos kirándulásra, s a következő években már rendszeressé váltak a pár napos belföldi és külföldi (szlovákiai, romániai) kirándulások. B.-A.-Z. m. Lt. XXX. 1113. f. 9. dob.

³⁵ Horváth Sándor az élmunkások üdültetése kapcsán hívja fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy a beutalt munkások számára ismeretlen tevékenység volt az üdülés, s az üdülői kultúrfelelősökre hárult az a feladat, hogy megtanítsák nekik, milyen módon tölthetik el szabadidejüket. A munkásokhoz hasonlóan a falusiak is egy számukra szokatlan világgal, gyakorlattal ismerkedtek meg a tévész-kirándulások, üdülések során. Horváth Sándor: *Szövnők a „Karády szobában”: élmunkás és sztahanovista üdülések*. <http://www.archivnet.hu> 1. évf. 4. sz.

szony vallásos identitása működésbe lépett a szakrális helyszíneken, s bámészködő turistából egyszeriben a templom funkcionális használójává lépett elő: „... az első útunk a Bazilika volt, nem akartak be engedni mert mise volt, az Érsek tartotta, de én kértem hogy misére engedjenek be, katolikusok vagyunk Leninváros melől jövünk, beengedtek és énekeltük a mise éneket, és mise után pápai (!) áldásba részesültünk.”³⁶ Az idegenvezető által a mária-besnyői búcsú eredetéhez fűzött történet kapcsán felidéri az általa ismert eredettörténetet, a gyerekkorában és a háború végén megtett zarándokutakat, valamint a hozzájuk kapcsolódó vallásos élményeit.³⁷ Elbeszélése alapján úgy tűnik, hogy a hivatalos felfogástól eltérően a szocializmus és a vallásosság egyáltalán nem konfrontálódott világképében.

Hajdúnánási gyógyfürdőzése idején a téesz nyaralójában szállt meg, s öltözékével is megpróbált lépést tartani a modern világ követelményeivel: „A fiamtól kaptam egy divatos egybeszabot fürdőruhát (nem bikini) egy fehérkék csíkos fürdőköpeny és egy műanyag papucsot van hozzá egy divatos sárga fürdősapka, így én is ojan divatos vendég vagyok mint a többi.”³⁸ Mottójaként is felfogható értékelése szerint: „haladni kel a koral, a divatal”.³⁹

A többször felbukkanó úti beszámolók nyilvánvalóan az utazásnak mint élményalapú fogyasztásnak a megjelenésére utalnak István Jánosné életében. Talán nem olyan egyértelmű hozzáállás ez egy a hetvenes évei második felében járó idős, falusi asszonytól, ha párhuzamba állítjuk a falusi idősek korabeli mentalitásával.⁴⁰ A falusi öregek túlnyomó többsége ugyanis alacsony életszínvonalon élt, életmódjukat a tradicionális minták határozták meg, melyet az időskori konzervativizmuson kívül a gazdasági szükség is fenntartott. A háztáji gazdaságban aránytalanul sok munkát vállalva, csaknem pihenés nélkül a gyermekek és unokák számára dolgoztak, takarékoskodtak. Az egykoron a parasztbirtok növelését szem előtt tartó falusi értékrend megváltozásával a fogyasztás került előtérbe. Az utódok részére megvásárolt fogyasztási javakkal társadalmi felemelkedésüket kívánták elősegíteni. István Jánosné eltérő magatartására részben magyarázatként szolgálhat fia már megvalósítottnak tekintett mobilitása.

Meghatározó élményként mutatta be az öregek napját és az időseket (is) patronáló gyári munkásokkal kapcsolatos érzéseit. Az öregek napját 1975 októberében⁴¹ már harmadik alkalommal rendezte meg közösen a tanács és a téesz („a Tsz adot egy disznót, a Tanács a töbi hozá valót”), ahol vacsorára vendégül láttak száz idős embert, majd együtt nótáztak.⁴² A nőnap ünnepségeket hasonlóan kedvező színben tünteti fel, ismerteti a kapott ajándékokat (három zsebkendő egy dobozban, 12 személyes abrosz, székfű), sőt az ünnepek minőségi javulását összefüggésbe hozza a sajoszögedi és nemesbikki téeszek egyesülésével, az új elnök hatékonyabb ténykedésével. Az idősek és a nők családon belüli és tágabb közös-

³⁶ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 3.

³⁷ A turizmus és vallás kapcsolatáról lásd: Pusztai Bertalan: *Vallás és turizmus* és Sándor Ildikó: *Új zarándoklatok*. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest, 1998. 13–28. Bár a szekularizáció hatására a zarándoklatok, búcsújáróhelyek látogatóinál folyamatosan veszt jelentőségéből a vallásos motiváció, Sándor Ildikó az ellentétes folyamatra is felhívja a figyelmet, amikor az 1960-as, 1970-es években a búcsújárást turistaútnak álcázták.

³⁸ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 25.

³⁹ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 26.

⁴⁰ A falusi idős generáció életével kapcsolatban lásd Paládi-Kovács Attila: *Az idős generáció munkája a mai magyar falvakban*. In: Csoma Zsigmond – Gráfik Imre (szerk.): *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében: tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*. Szombathely, 1997. 171–172.

⁴¹ Október elsejét 1991-ben nyilvánította az ENSZ közgyűlés az idősek világnapjává.

⁴² István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 9., István: *Önéletrajz*, 1. füzet 2. és 2. füzet 27.

ségi szerepének kiemelése egyaránt lehetővé tette volna magánünnepként vagy közösségi ünnepként való megtartásukat, hasonlóan például az Anyák napjához, ám a Kádár-korszak kezdeti időszakában ezek az állam által kezdeményezett jeles napok egyértelműen nyilvános ünnepé alakultak át.⁴³ Ezt a fejleményt nem minden esetben értékelték pozitívan, hiszen a cél ezeknek az ünnepeknek a mindennapokba való beépítése lett volna, ami valós társadalmi igényeket elégít ki. „Nagymami nap, öregek napja. Szép, és jó, hogy a Vöröske-reszt, az üzemek, a Nótanácsok megünneplik. De lépünk közelebb az egyes emberek szívéhez. A lórincai iskolában már megtették: unokák köszöntötték a nagymamákat, és a nagyapákat is. És mennyivel sokszínűbb, mennyivel gazdagabb lenne az ünnep, ha beköszöntene az otthon falai közé is!”⁴⁴ Az általános megítéléssel ellentétben István Jánosné számára ezek az ünnepek nem csupán pótlék szerepet játszottak, hanem tényleges elismerést, megbecsülést közvetítettek, kiemelt szerepet biztosítottak a rendszerben az idősek számára: „...ilyet megértünk hogy az öregeket ünnepezzük.”⁴⁵ Általánosságban elmondható, hogy a falusi közösségekben csekély jelentőséget tulajdonítanak az új állami ünnepeknek (azok soha nem tudtak igazán meghonosodni), István Jánosné esetében azonban a vallásos ünnepekhez hasonlóan a mindennapokat tagoló szerepük is megfigyelhető, hiszen az évek múlásával csomópontokként, visszatérően felbukkannak szövegében.

István Jánosné a paternalista állam gondoskodását elégedetten veszi igénybe, számára nem az irányítottságot, a mindennapokba beavatkozást szimbolizálják ezek az újszerű fejlemények. Az idős, egyedülálló asszony magányosan éli hétköznapjait, nem véletlenül emeli ki önéletrajzában aláhúzással azt a megállapítást, miszerint „*a Rádió az élet társam, reggel ébreszt és egész nap halgatom*”.⁴⁶ Miután fia és unokái Budapesten éltek, rendszeres látogatásukra nem számíthatott, a velük való kapcsolattartás felszínességére utalhat az önéletrajzi szövegben való megjelenésük, melyek leginkább az időnkénti ajándékozásokra, ritka kórházi látogatásokra s fia rendszeresen küldött külföldi képeslapjaira szorítkoznak. Mindenesre a házkörűli, mindennapi teendőikben nem álltak rendelkezésre állandó segítségként, talán ezért is olyan nagy jelentőségű számára egy szocialista brigád patronálása. Önéletírásában különálló, megkomponált, kerek történetként kerül leírásra a patronáló brigád megjelenése – amiből nem hiányoznak kedvelt stíluselemei, a háború előtt élt nagyszülők és saját öregségének összehasonlítása, a költői kérdés –, emellett pedig a „Pótvizsga

⁴³ A hatvanas években az egyházi és polgári ünnepek alternatívájaként bevezetett „korszerű” ünnepekről (például névadó, KISZ-esküivő, öregek napja, társadalmi temetés) lásd: Kunt Gergely: *Iskolai és családi ünnepek 1945 után*. In: Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *Politika és mindennapok. A jelenkortörténet útjai 2.* Miskolc, 2007. 120–130.; Palotai Borbála: *Államszocialista ünnepeink filmhíradón*. Filmspirál, 8. évf. (2002) 29. sz. Az ünnepek megrendezését forgatókönyvekkel is segítették: Rácz Zoltán: *Családi és társadalmi ünnepek: Kézikönyv a tanácsok és a társadalmi szervezetek részére*. Budapest, 1970.

⁴⁴ Esti Hírlap, 8. évf. (1963) október 12. 5.

⁴⁵ István Jánosné: *Önéletrajz*, 3. füzet 27. A 19. századot megelőző időszakot sokáig az „öregek aranykorának” tekintették a kutatók, ahol az időseket a családon belül magas presztízs illette meg (az idős gazda birtokolja a javakat, s ezen keresztül a családon belüli hatalmat is). A nem gazda öregeket azonban gyakran teherként kezelték a nagycsaládokban, akiknek ellátása, gondozása feleslegesen köti le a család munkaerejét, s az öregek maguk is így látták saját szerepüket. Elsősorban azokban a családokban, ahol a gazdaság nem volt képes nagyobb létszámú család eltartására drasztikus megoldások (például a tiszazugi arzénos gyilkosságok) is előfordultak. Horváth Ágota: *A szociális otthon*. Budapest, 1988. 7–11.; Balázs Kovács Sándor: *Az idősek helyzete a sárközi nagycsaládban a 19–20. században*. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 26. évf. (2004) 297–324.

⁴⁶ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 6.

a 75. névnapon. A szocializmus” címmel ötoldalas gépelt novellát is ír. Ez utóbbi egy kívülálló által erősen stilizált és szerkesztett kis történet, melyet egy kézzel írt kísérőlevél tanúsága szerint István Jánosné a központi megyei újságba – az Észak-Magyarországba – szánt, ott azonban azt javasolták, hogy a patronáló brigád gyárigazgatójának küldje el.⁴⁷ A következő idézet e novellából származik. „A 75. nevem napján keresett egy fiatalasszony, kétszer is keresett míg megtalált. Sietve mondta:

– Elfogad e minket Regina néni patronálóknak, mert most lettünk Szocialista brigád.

– Jajj kedvesem én nem tudom mit jelent az!

– Azt jelenti, hogy ami munka van a ház körül azt mi megcsinálnánk, segítenénk mindent, de már szaladok a buszhoz, megyek munkába!

– Jó csak gyertek! Pénteken várlak!

Pénteken megjöttek öten. Én nagyon meglepődtem. Csak annyit tudtam mondani »Ez a Szocialista brigád?«

– Igen, itt vagyunk, mit kell dolgozni?

– Először is azt mondjátok meg, mit jelent a Szocialista brigád? Mit jelent a Szocializmus?

A vezető adta meg a választ.

Munkához fogtak. A nők mosogattak, söprögettek, kukoricát morzsoltak a férfiak a rózsalugas kerítést megcsinálták. 10 órára megjött a 20 q szén, azt közösen berakták, táncolva, mert nékem nótázni kellett. Így tanultam meg mi a Szocializmus.⁴⁸

Az önéletírásban közölt változatban néhány eltérésen kívül – például ott Lenin születésnapján kopogtatnak az öregek otthonába, a patronálók között van egy falubelije is – megfogalmazza azt is, hogy miért fogadja szívesen a segítők: „... hasemit nem segítenek is csak látogassák meg, nyisák rám az ajtót és hozanak egy jó szót már az is jól esik az öregnek.”⁴⁹ A közvetlen család hiányában István Jánosnének új társaságot kellett kialakítania maga körül. A hagyományos szomszédi–rokoni kapcsolatok mellett a patronáló asszonyok, kórházi szobatársak, a gyógyfürdők vendégei és a napközi otthon ellátottjai jelentik azt a társas közeget, ahol alkalmanként megjelenhet. Általánosan elmondható, hogy a szocialista korszakban mindinkább átalakuló, nukleárisra váló családszerkezet – melynek okai között a nagyfokú területi mobilitás, a lakásviszonyok megváltozása és a generációs ellentétek is megtalálhatók – bizonyos családi funkciók, például az idősgondozás megváltozásával jártak

⁴⁷ Az önéletírásban nevesített Hámán Kató szocialista brigád sajtómegjelenése nem lett volna egyedi eset, hiszen a borsodi szocialista iparvárosok lapjában, a Borsodi Vegyészben rendszeresen közöltek tudósításokat a többszörösen kitüntetett brigádról. A TVK Lakkfesték- és Műgyantagyár bedörzsölő üzemében 1964-ben megalakult brigád a megjelent tudósítások alapján „tartalmas változatos brigádéletet él” (kirándulnak, politikai tájékozottságuk fejlesztése céljából „sajtó félórát” rendeznek), „jelentősen kivette a részét a társadalmi munkából” (például iskolát patronáltak, segítettek egy rászorult brigádtagnak rokkant férje gondozásában), összegezve „példamutatóak úgy a munkában, mint a művelődésben és a közéleti szereplésben”. A tudósítások mellett köszönő leveleket is közöl a lap a „megsegítettek” tollából, ennek tükrében felmerül annak lehetősége, hogy a brigád esetleg biztatta, ösztönözte István Jánosné a novella elkészítésére, közreműködött annak készreformálásban. Tudósítások a brigádról: Borsodi Vegyész 11. évf. (1974) január 10. 2., március 7. 4., április 4. 4., október 10. 5., 12. évf. (1975) július 10. 2., szeptember 25. 3., 13. évf. (1976) február 12. 3., június 10. 1., november 18. 4.

⁴⁸ István Jánosné: *Pótvizsga a 75. névnapon. A szocializmus*. Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár, 3339. 3.

⁴⁹ István: *Önéletrajz*, 3. füzet 13. A munkásnők patronálással kapcsolatos ellentétes érzelmeiről (amit például az ingyenmunka vagy az öregek sűrűsödő követelése váltanak ki) számol be Tóth: „Puszi Kádár Jánosnak”, 83–85.

együtt.⁵⁰ A korábban a hagyományos rokoni hálóban, családi kötelékben megoldott feladatokat részben a szociális ellátásra szakosodott állami intézmények (például bölcsődék, napközik, idősek otthona) vették át. A falusi idősek többnyire a mai napig idegenkedve tekintenek az ellátásukat átvállaló intézményekre, az egész családra kiható szégyenként élik meg, ha saját maguk vagy gyermekeik nem képesek gondozásukat önállóan megoldani.⁵¹ István Jánosné kénytelen-kelletlen rászorul az öregek napközi otthonának és a patronáló brigádnak a támogatására, de ezt pozitív fejleményként, újabb szocialista eredményként könyveli el, annak ellenére, hogy ezzel tulajdonképpen az állam fia családjáról vállalja át az ápolás terhét. Álláspontját magyarázhatja saját életútja is, hiszen korai migrációja miatt feltehetőleg maga sem tudta özvegy édesanyját gondozni, talán maga sem igényelte fiától az állandó „felügyelést”. Az állami „gondviseléshez”, a családi szerepek átfelmódolásához való hozzáállását jól szemlélteti egy újságcikkhez „Széthulló család” jelígre írt olvasói hozzászólása, melyben egy férje által elhagyott, többgyermekes asszonynak javasolja, hogy „nyugodjon meg a sorsába 40 éves, menjen dolgozni, a gyerekeket el tudja helyezni, van Óvoda Napközi Diákotthon”, sőt tapasztalatából kiindulva megállapítja, „az eltartásról a mai törvény gondoskodik”.⁵² A magát aktívnek, új dolgokra nyitottnak ábrázoló István Jánosné idős korára egy alternatív, szocialista közösségi háló kiépítésével részben felváltotta, illetve kiegészítette a hagyományos paraszti kapcsolathálót, sőt szocialista emberhez méltóan maga is tevékeny szervezővé kívánt előlépni: „Szervezek a Szocialista brigád nőtagokból egy Nótafa menyecske csoportot. Régi menyecske nótákkal fogok jelentkezni a Rádióban, őket már a munkahelyükön fogják igazolni és engem is elvisznek magukkal, az idős Borsodi Nótafát.”⁵³

Az István Jánosné ábrázolta, alapvetően pozitív szocializmusképet időnként megzavaró jelenségek inkább kivételesek, melyek nem módosítják érdemben a kialakult „boldog világot”. Negatív példái a köz- és magánerkölccsel kapcsolatosak. A tanácselnök tettét – aki nem támogatta anyagiakkal a világháborús hősök emlékművének gondozását, mondván, a „Hősök nem hoznak nekünk semi hasznot” – csendes beletörődéssel vette tudomásul, „hát ilyen is meg történik a mostani boldog világba a Szocializmusba”.⁵⁴ Hangsúlyosabb szerepet kap viszont a fiatalok szabadosabb viselkedése, az átalakult magánerkölcs, melynek megítélése nyilván összefügg a generációs különbségekkel. István Jánosné számára a legérzékenyebb terepen, a nóták szövegében is megjelenik a változás: „... több mint 500 nótát tudok, de azok nem ojanok mint a mostani Várj míg sötét lesz Nem várok holnapig, Beton fej,⁵⁵ nomet a cigány nóták, Gombold ki a sejem inged elejét Ancsókának a kancsóa eltöröt az éjszaka”.⁵⁶ Az idős asszony, aki más esetben halad a korral, most képtelen a változásra, s mint önéletrajzi írásából kiderült, egy rádióbeli szereplése alkalmával nyilvános-

⁵⁰ A szocializmusban átalakuló családszerkezetről ír például Turai Tünde: *A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban*. Erdélyi társadalom, 1. évf. (2003) 2. sz. 85–99. és Geambasu Réka: *Hová lett a szocialista család. Átstrukturálódó rokoni viszonyok*. Korunk, (2004) 3. sz. 26–40.

⁵¹ Az idősek gondozásával és az öregotthonok megítélésével kapcsolatban: Turai Tünde: *Az életút végén. Szilágysági öregek társadalmi helyzetének vizsgálata*. Kolozsvár, 2004. 114–119.

⁵² István Jánosné: *Önéletrajz*, 3. füzet.

⁵³ István Jánosné: *Pótvizsga a 75. névnapon*, 5.

⁵⁴ István Jánosné: *Önéletrajzi napló*, 30.

⁵⁵ A Várj, míg sötét lesz című dalt Konecz Zsuzsa énekelte az 1971-es táncdalfesztiválon. A másik két szerzeményt Zalatnay Sarolta adta elő, a Nem várok holnapig című dalt az 1967-es táncdalfesztiválon.

⁵⁶ István Jánosné: *Önéletrajz*, 3. füzet 10.

ság előtt is kifejtette a véleményét: „... az ijen csintalan cigány nótákat gyűjcsék össze, és este 11 óra után gombolgasák ki a Rozika sejem inge elejít és az Ancsókanak a kancsóját éjfél után törjék össze.”⁵⁷

Erkölsi konzervativizmusát példázza az, ahogyan saját válásához viszonyul. Míg a korábbi gyakorlatban a házasságtörés sem számított elegendő oknak a szétváláshoz, addig az 1950-es évektől kezdődően jelentősen megnőtt a válások száma a vidékiek körében is. A tendencia magyarázó elemei között szokták emlegetni a hagyományos háztartás gazdasági egységként való megbomlását és a házasságot összetartó külső tényezők (mint a válóperes eljárás nehézsége, a helyi társadalom elítélése és a vallási tilalom) befolyásának mérséklődését.⁵⁸ István Jánosné ebben a kérdésben a hagyományos vonulatot képviselte. Bár tudott férje viszonyáról, kezdetben nem is értette annak válási szándékát: „... én elcsodálkoztam, én nem válok, ijenre negondolj én, nem 30 évig esküdtem hogy a feleséged leszek.”⁵⁹ Majd amikor férje a válás után kereső fiára próbálja áthárítani a tartásdíjat, az elutasítás indokával fiának is intó példát kíván mutatni: „... tisztelt Bíróság ara kérem hogy a férjemtől kérem a tartás díját, már példának is, hogy a fiam is megtanulja hogy egy feleséget még akkor is tartani kel ha megöregedet és megbetegedet.”⁶⁰ A házasságkötésből származó formásokhoz – mint a férj nevének megtartása – ragaszkodik. Leánykori nevét (Tamáskó Regina) sokkal kevésbé tarthatjuk meghatározónak, nagyon ritkán írja le, első említésére önéletírása hatodik oldalán kerít csak sort. Bár 1973-ban hajlandó lett volna újra egyedül élő, öreg férjét visszafogadni, ez végül az egykori férj elutasítása miatt nem valósult meg. Egy helyütt megvallja, hogy nem tekintette magát elváltnak, „most is a felesége vagyok”.⁶¹ Irományibaiban – önéletrajz, levelek – férje halála után következetesen az özv. István Jánosné nevet használta. A házasság fenntartásának indokai között esetében érzelmei mellett a vallásosságát és a nyilvánosság előtti megszégyenüléstől való félelmet emelhetjük ki.

István Jánosné önéletírásán keresztül bepillantást nyertünk egy az 1970-es években még betegségei ellenére is aktív idős nyugdíjas asszony életébe. Művének középpontjában időskori mindennapjainak története áll, mely kiegészül élettörténete számára fontos eseményeivel. Az írás a közelmúlt történetének forrásai közül tartalmi vonatkozásban a szocialista korszakra vonatkozó *oral history* interjúkkal mutat közelebbi párhuzamot; az utóbbiakban a rendszerváltás prizmaként töri meg az élettörténeti koherenciát. Nyilvánvalóan István Jánosné sem ennyire pozitív hangsúlyokkal és formába öntve mesélné el ma élettörténetét, ugyanakkor fontos tisztázni, hogy a szocialista rendszert bemutató kortársi jelentésében milyen nyilvánosságnak próbált megfelelni, milyen vélt vagy valós elvárásokhoz igazodva alakította narratíváját. A szerző a Budapesten eltöltött évtizedek ellenére falusiként határozta meg saját magát, szülőfaluja hagyományos közösségi normái elsősorban erkölsi magatartásában maradtak iránymutatóak. Kortársaitól eltérően azonban meg kívánt felelni a modernizálódó világ követelményeinek is. Kiemelhető még az is, hogy sajátos szocializmusképében elsősorban a korszak azon vívmányai – kirándulások, étkezési szokások, szociális ellátás – dominálnak, melyek leginkább fogyasztási lehetőségeinek kibővülését eredményezték.

⁵⁷ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 39.

⁵⁸ Faragó Tamás: *Nemek, nemzedékek, rokonság, család*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz*. VIII. Társadalom. Budapest, 2000. 433–434.; Balázs Kovács Sándor: *Válás a sárközi paraszti társadalomban*. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 27. évf. (2005) 272–293.

⁵⁹ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 29.

⁶⁰ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 34.

⁶¹ István Jánosné: *Önéletrajz*, 1. füzet 36.

ÁGOTA LÍDIA ISPÁN

A Peasant's 'Autobiography' from the Socialist Era

In this study I analyse the writing of a woman, who was born in 1900 into a peasant family – later she moved to the city (first to Debrecen and then to Budapest) and lived there for quite a long time before finally moving back to her village after World War II. Mrs. János István put the story of her life on paper between 1974 and 1977 upon the request of ethnographer Árpád Lajos; her autobiography is interrupted by diary-like entries that refer to the recent past. Keeping the characteristics of the genre and content of peasant autobiographies connects the author with traditional peasant culture, at the same time the new things she experienced as an old woman and the way she evaluated these separate her from the view of life of her contemporary villagers. The detailed descriptions of day trips and bathing at spas organised by the agricultural cooperative all speak of the appearance of experience-based consumption. At these trips and in her village the old woman continuously ‘witnesses’ the achievements of socialism that are good for her (e.g. the three-course meal served at day trips, the programs organised on old people’s and women’s day, the helpfulness of her female labourer mentors); with her naive stylistic means (e.g. she asks the poetic question of ‘so thiz is what *Soczializm* is like?’ several times in the text) she draws attention to these achievements. Since Mrs. János István experienced both city and village life she cannot be considered a univocal representative of either village or urban lifestyle. Through her work we have the chance to shed light on certain aspects of changing lifestyles, moving from a village to the city or living in Hungary before World War II and in the socialist era.